

Kur'ân-Sünnet Birlikteliği Açısından Peygamberlerin Beşer Cinsinden Gönderilme Hikmetleri

Abdullah KOÇAK | <https://orcid.org/0000-0003-2000-7843> | abdullah.kocak.19@hotmail.com

Doktora Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Hadis Anabilim Dalı,

Çorum, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/01x8m3269>

Öz

Yüce Allah dünya hayatında insanoğlunu başıboş bırakmamış, yaratılma gayesini bildirmek ve doğru yolu göstermek için insana vahiy yoluyla yön vermiştir. İlk insandan itibaren beşerin yaratıcısıyla olan bu iletişimi elçileri aracılığıyla kesintisiz bir şekilde ve kelama dayalı olarak devam etmiştir. İslam dininde Allah'ın hitabının insanlıkla buluşması peygamberler vasıtasıyla gerçekleştiği için tabii olarak peygamberlik müessesine ilişkin birçok akademik çalışma kaleme alınmıştır. Bu bağlamda peygamberlerin beşeriyeti de irili ufaklı birçok akademik araştırmaya konu olmuş ve literatürde önemli bir yer edinmiştir. Bununla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla bahse konu çalışmalarda daha ziyade peygamberlerin beşeriyeti üzerinde durulmuş, onların insanlığa beşer cinsinden gönderilme hikmetlerine ilişkin ise spesifik bir çalışma kaleme alınmamıştır. İşte bu makaleyle bir taraftan literatürdeki bahse konu eksikliğin giderilmesi hedeflenirken, diğer taraftan Şâri'in insanlığa beşer cinsinden peygamberler göndermesindeki lütuf ve hikmetlerinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmanın bir diğer amacı da, beşer cinsinden peygamber gönderilemeyeceğini iddia eden bazı grupların bu yaklaşımlarına karşı Yüce Allah'ın insan cinsinden peygamber göndermesindeki hikmet ve lütfunu ortaya çıkarmaktır. Araştırmada öncelikle hikmet kavramına temas edilmiş, akabinde peygamberlerin beşer olarak gönderildiğini vurgulayan âyetlerin klasik ve modern tefsirlerde nasıl anlaşıldığı incelenmiş, ardından âyet ve tefsirlerden elde edilen hikmetlerin sünnet içerisinde ne şekilde vücut bulduğu gözler önüne serilmiştir. Ayrıca konu çerçevesinde tarihte marjinal bir yapıdayken son yüzyıllarda daha fazla işitilen Kur'ân İslâm'ı söylemlerinin açmazlığına da yer yer temas edilerek, Kur'an-sünnet birlikteliği/bütünlüğü gerekleriyle ortaya konulmuştur. Çalışmada yöntem olarak karşılaştırma, analiz ve değerlendirme metotları kullanılmıştır. Sonuç olarak; herhangi bir hususla alakalı belirlemiş olduğu normlarında hikmet ve maslahat prensiplerini gözeterek Şâri'nin, beşer cinsinden peygamber göndermesinin de birçok hikmetinin bulunduğu tespit

edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Hadis, Sünnet, Peygamber, Beşer, Hikmet.

Atıf Bilgisi

Koçak, Abdullah. "Kur'ân-Sünnet Birlikteliği Açısından Peygamberlerin Beşer Cinsinden Gönderilme Hikmetleri". *Nisar* 3 (Kasım 2023), 83-112.

Geliş Tarihi	14.08.2023
Kabul Tarihi	12.09.2023
Yayın Tarihi	30.11.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	nisardergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Wisdom of Sending the Prophets as Humans in the Context of the Qur'ân-Sunnah Unity

Abdullah KOÇAK | <https://orcid.org/0000-0003-2000-784> | abdullah.kocak.19@hotmail.com

PhD student, Hitit University Graduate Education Institute, Department of Hadith,

Çorum, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/01x8m3269>

Abstract

Allah did not leave mankind unattended in the life of world, but gave direction to man through revelation in order to inform the purpose of his creation and show the right path. Since the first human, this communication of man with his creator has continued uninterruptedly and based on the word through his ambassadors. Since the meeting of Allah's address with humanity in the religion of Islam is realized through prophets, naturally, many academic studies have been written on the institution of prophecy. In this context, the humanity of the prophets has also been the subject of many academic studies, large and small, and has gained an important place in the literature. However, as far as we can determine, the studies in question mostly focused on the humanity of the prophets, and no specific study was written about the wisdom of sending them to humanity as human beings. With this article, on the one hand, it is aimed to eliminate the deficiency in the literature, on the other hand, it is aimed to reveal the grace and wisdom of Shari in sending humankind prophets to humanity. Another purpose of the study is to reveal the wisdom and grace of Almighty Allah in sending human-kind prophets against these approaches of some groups claiming that it is not possible to send a human prophet. In the research, first of all, the concept of wisdom was touched on, then it was examined how the verses emphasizing that the prophets were sent as human beings were understood in classical and modern interpretations, and then it was revealed how the wisdom obtained from the verses and tafsir was embodied in the sunnah. In addition, within the framework of the subject, the dilemma of the Qur'ânic Islâm discourses, which have been heard more in recent centuries, while they were in a marginal structure in history, were also touched on from time to time, and the unity/integrity of the Qur'ân-sunnah was put forward. Comparison, analysis and evaluation methods were used as a method in the study. In conclusion; It has been determined that God, who observes the principles of wisdom and maslaha in the norms he has determined regarding any issue, has many wisdoms in sending a human prophet.

Keywords

Hadith, Sunnah, Prophet, Human, Wisdom.

Citation

Koçak, Abdullah. "Kur'ân-Sünnet Birlikteliği Açısından Peygamberlerin Beşer Cinsinden Gönderilme Hikmetleri". *Nisar* 3 (Kasım 2023), 83-112.

Date of Submission	14.08.2023
Date of Acceptance	12.09.2023
Date of Publication	30.11.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	nisardergisi@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .

Giriş

Yüce Kitap, tarih boyunca insanlığa gönderilen tüm peygamberlerin beşer olduğunu açık bir şekilde vurgulamaktadır.¹ İslâm'ın temel referans kaynakları dikkate alındığında, peygamberlerin insan cinsinden gönderilmesinin Allah'ın değişmeyen bir kanunu olduğu açık bir şekilde müşahade edilmektedir. Bu kanun gereği Hz. Muhammed de diğer peygamberler gibi insanlığa beşer cinsinden gönderilmiştir.²

Yüce Allah, herhangi bir hususla alakalı belirlemiş olduğu normlarında hikmet ve maslahat prensiplerini gözetmektedir.³ Bu çerçevede yarattıklarında/var ettiklerinde hikmet bulunan⁴ ve hakîm vasfıyla muttasıf olan Yaratıcının, yüce kitapta da beyan edildiği üzere⁵ insan cinsinden peygamber göndermesinin de bir hikmeti bulunmaktadır.

Sünnet, kitap ile sıkı bir birliktelik içerisinde. İslâm âlimlerinin çağlar boyunca çok çeşitli ilim dallarında ortaya koydukları yüzlerce eserden herhangi bir tanesini okuyanlar veya İslâm'ın tebliğine muhatap olanlar ilk olarak bu iki temel kaynaktan haberdar olurlar. Tek başına bu durum bile Kur'an ile sünnetin birlikteliğini/bütünlüğünü, bu iki kaynağın tıpkı ruhla beden gibi birbirine bağlı olduğunu göstermeye yetmektedir.⁶ Dolayısıyla Kur'an ve sünnet İslâm dininin birbirlerini tamamlayan iki unsurudur.⁷

Bu noktada Kur'an ve sünnetin birlikteliğine, aralarında herhangi bir çelişki ve aykırılık bulunmadığına dikkat çeken Ebû Hanîfe'nin şu ifadelerini hatırlamak yerinde olacaktır: Allah'ın nebisi Kitâbullah'a aykırı davranamaz. Kitâbullah'a aykırı davranan da Allah'ın nebîsi olamaz.⁸ Sünnet olmadan sadece Kur'an ile yetinilerek İslâm dininin anlaşılması ve

¹ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Âl-i İmrân, 3/59, 164; el-Mâide, 5/75; Hûd, 11/27; er-Râ'd, 13/38; İbrâhîm, 14/10-11; el-İsrâ, 17/90-94; el-Kehf, 18/110; el-Enbiyâ, 21/3-8; el-Mü'minûn, 23/23/24, 32-34, 45-47; el-Furkân, 25/20; Yâsîn, 36/13-15; Fussilet, 41/6.

² el-Kehf, 18/110; Fussilet, 41/6; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buḥârî, *Şahîḥu'l-Buḥârî*, thk. Muştafa Dîb el-Buġâ (Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), "Kible", 4 (No: 392); Suleymân b. el-Eş'âş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sunenu Ebî Dâvûd*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyye, 2009), "Tahâret", 91 (No: 234).

³ Ebû Manşûr Muḥammed b. Muḥammed el-Mâturîdî, *et-Tevhîd*, thk. Fetḥullâh Ḥalîf (İskenderiye: y.y., ts.), 69; Nüreddîn es-Şâbûnî, *el-Kifâye fi'l-Hidâye*, thk. Muhammed Aruçi (İstanbul: İsam Yayınları, 1435/2014), 241; İbrâhîm b. Mûsâ el-Laḥmî el-Ġirnâti eş-Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Ḥasen es-Selmân (b.y.: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997), 2/9; M. Sait Özervarlı, "Hikmet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/512.

⁴ el-Mü'minûn, 23/115.

⁵ Âl-i İmrân, 3/164.

⁶ Raşit Küçük, "Kur'an Sünnet ilişkisi ve Birlikteliği", *Tartışmalı İlimi Toplantılar Dizisi-Sünnetin Dindeki Yeri*, ed. İsmail Lütfi Çakan (İstanbul: Ensar Yayınları, 2010), 123.

⁷ Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, 4/314-317.

⁸ Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim el-Fıkh'u'l-Ebsaṭ el-Fıkh'u'l-Ekber Risâletü Ebî Hanîfe el-Vasiyye*, nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî (Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2001), 26. Ebû Hanîfe'den rivâyet edilen bu ifadeleri anlam ve bağlamından kopararak, Ebû Hanîfe'nin bu lafızlarla hadislere

yaşanması mümkün olmadığı gibi sünneti doğru anlamak için de Kur'ân'a başvurmak hayati önem taşımaktadır.⁹ Dolayısıyla İslâm dinini doğru anlamak isteyen her kişi Kur'ân ve sünneti birlikte değerlendirmek zorundadır. Zira Hz. Peygamber, sîreti ve sünnetiyle ilâhî vahyi/Kur'ân'ı adeta yaşayan bir hayata dönüştürmüştür.¹⁰

Peygamberlerin beşer oluşları irili ufaklı birçok akademik araştırmaya konu olmuş ve literatürde önemli bir yer edinmiştir. Bununla birlikte tespit edebildiğimiz kadarıyla bahse konu çalışmalarda daha ziyade peygamberlerin beşer oluşları üzerinde durulmuş, onların insanlığa beşer cinsinden gönderilme hikmetlerine ilişkin ise spesifik bir çalışma kaleme alınmamıştır.

İşte bu araştırma, “peygamberlerin insan cinsinden gönderilme hikmetleri” bağlamında Kur'ân'ın ve sünnetin zikredilen birlikteliğini ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmanın bir diğer amacı da, insan cinsinden peygamber gönderilemeyeceğini iddia eden bazı grupların¹¹ bu yaklaşımlarına karşı Allah'ın beşer cinsinden peygamber göndermesindeki hikmet ve lütfunu ortaya çıkarmaktır. Ayrıca konu çerçevesinde tarihte marjinal bir yapıdayken son yüzyıllarda daha fazla işitilen¹² Kur'ân İslâm'ı söylemlerinin¹³

tepkili olduğu ve rivâyetleri reddettiği vehmini uyandırmak isteyen bazı gruplar da bulunmaktadır. Mesela Emre Dorman bunlardan biridir (bk. Emre Dorman, Allah'a Öğretilen Din (İstanbul: İstanbul Yayınevi, ts.), 104-108). Aslında Ebû Hanîfe bu ifadeleriyle hadislerin anlaşılması noktasında bir metot geliştirerek Kur'ân ve sünnetin birlikteliğine, aralarında herhangi bir çelişki ve aykırılık bulunmadığına dikkat çekmektedir. Onun bu ifadelerini hadisleri reddetme olarak algılamak son derece tutarsız bir yaklaşımdır. Zira Ebû Hanîfe'nin mezkûr ifadelerinin akabinde “Resûlullah'ın konuştuğu her şey biz ister işitelim, isterse de işitmeyelim başımız gözüümüz üstünerdir. Bu sözlere iman eder ve bu lafızların Peygamberin söylediği gibi olduğuna şahadet ederiz.” şeklindeki ifadeleri bu durumu net bir şekilde anlamamız için yeterlidir. (bk. Ebû Hanîfe, el-Âlim ve'l-Müteallim, 28). Ebû Hanîfe'nin hadisleri teşrîh bir kaynak olarak görme noktasında diğer imamlardan herhangi bir farkının bulunmadığı bilgisi için bk. İsmail Hakkı Ünal, İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012).

⁹ Saffet Sancaklı, Sünneti Doğru Anlamak (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), 137; Hayrettin Karaman, “Kur'an'a Göre Hz. Muhammed”, Hz. Muhammed (sav) ve Mesajı, ed. Mahfuz Söylemez (b.y.: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2014), 50.

¹⁰ Yusuf el-Karađâvî, Sünneti Anlamada Yöntem, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2011), 123, 210.

¹¹ Sâbiî ve Berâhime gibi gruplar bazı gerekçelerle insan cinsinden peygamber gönderilemeyeceğini beyan etmektedirler. bk. Ebu'l-Feth Muḥammed b. 'Abdu'l-Kerîm eş-Şehristânî eş-Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihâl (b.y.: Muessesetu'l-Halebî, ts.), 2/72.

¹² M. Hayri Kırbaoğlu, İslâm'ın Kurucu Metni Kur'an Araştırmaları (Ankara: Otto Yayınları, 2015), 303, 304.

¹³ Kur'âncılık, Kur'âniyyun, Kur'ân Müslümanlığı olarak da anılan Kur'ân İslâm'ı, Kur'ân dışındaki hiçbir şeyin dinde hüccet olmayacağını ileri süren anlayıştır. Bu konuda bk. Muhammed Tevfik Sıdkî, “el-İslâm Hüve'l-Kurân Vaḥdeh: arâun ve efkârun”, Mecelletu'l-Menâr 9/7 (1324/1906); Abdülhamit Birişik, “Kur'âniyyûn” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/428-429; Enbiya Yıldırım, Kur'ân Bize Yeter Söylemi (Ankara: Takdim Yayınları, 2019), 15-18; Kırbaoğlu, İslâm Düşüncesinde Sünnet, 128-213; Sancaklı, Sünneti Doğru Anlamak, 114-121; Akımın önde gelen temsilcileri için ise bk. Zohreh Akhavan Moghaddam-Seyyed Majid Nabavî, çev. Mehmet Beşir Ergin, “Kur'âniyyûn Temsilcileri ve Bibliyografyaları Üzerine Bir Çalışma”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

açmazlığına da temas edilecektir. Bu kapsamda konu bağlamında bir taraftan Allah'ın beşer cinsinden peygamber gönderme hikmetleri anlaşılırken, diğer taraftan Kur'an ve sünnetin birlikteliği ortaya konulacaktır.

Araştırmada öncelikle peygamberlerin beşer olarak gönderildiğini vurgulayan âyetlerin klasik ve modern tefsirlerde nasıl anlaşıldığı incelenecek, akabinde âyet ve tefsirlerden elde edilen hikmetlerin, sünnet içerisinde ne şekilde vücut bulduğu gözler önüne serilecektir. Yöntem olarak karşılaştırma, analiz ve değerlendirme metotları kullanılacaktır. Konuyu ele almadan önce hikmet kavramının anlam ve kullanımlarına ilişkin kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır.

1. Hikmet kavramının mahiyeti

Hikmet kavramıyla ne kastedildiğini ortaya koyabilmek için bu kavramın manasına ilişkin kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Din ve felsefe alanında sıkça karşılaşılan, “حکم” kökünden türeyen, ilmî ve amelî olarak ikiye ayrılan hikmet,¹⁴ eşyanın mahiyetini bilerek ona göre davranmak, adaletle hükmetmek, söz ve amelde isabet etmek, ilim ve amel birlikteliği, gerçeğe uygun olan her türlü söz,¹⁵ şeklinde tanımlanmıştır.

Hikmetin bazı tamlamalarla birlikte kullanımlarına işaret eden Seyyid Şerîf el-Cürçânî (öl. 816/1413), ilâhî hikmeti; insan iradesinin kontrol edemediği, maddeden sıyrılmış varlıkların hallerini inceleyen ilim dalı olarak tanımlamıştır.¹⁶

Râzî (öl. 606/1210), Muḳâtil b. Süleymân'dan (öl. 150/767) nakille Kur'an'da geçen hikmet kelimelerinin dört anlamı olduğunu vurgulamaktadır. Bunlar; Kur'an-ı Kerîm'in öğütleri,¹⁷ hayrete düşürücü sırları barındıran Kur'an,¹⁸ ilim ve anlayış¹⁹ ile nübüvvettir.²⁰ Ayrıca Râzî bu anlamların hepsinin ilim manasına geldiğini dile getirmektedir.²¹

Dergisi 50/50 (2020), 228-241.

¹⁴ Muhammed b. Muhammed Abdurrezзақ Ebu'l-Feyz Murtaḳa ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet (Kuveyt: Vûzâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ, 1965/2001), “Hakeme”, 31/513; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaḳḳal er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beirut: Dâru'l-Kalem, 1412), 31.

¹⁵ ez-Zebîdî, *Tâcul-Arûs*, “Hakeme”, 31/513; Ebü'l-Faḳl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâlüddîn b. Manzûr er-Ruveyfî'î İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Beirut: Dâru Şâdir, 1414/1993), “Hakeme”, 12/140; Ebü'l-Hasen 'Alî b. Muhammed b. 'Alî es-Seyyid eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, thk. Heyet (Beirut: y.y., 1403/1983), 31; er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 31.

¹⁶ el-Cürçânî, *Ta'rîfât*, 91.

¹⁷ el-Bakara, 2/231.

¹⁸ el-Bakara, 2/269.

¹⁹ Lokmân, 31/12.

²⁰ en-Nisâ, 4/54.

²¹ Ebü 'Abdillâh Faḳrîddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtiḫü'l-Ğayb* (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 7/58; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (b.y.: Eser Neşriyat, 1979), 2/928.

Tefsirinde hikmet kavramı üzerinde önemle duran ve geniş açıklamalara yer veren Elmalılı (öl. 1878/1942) ise, kendisinden önceki müfessirlerin hikmet tanımlarından da istifade ederek hikmetin yirmi üç manasına temas etmektedir. Bu manaların bir kısmı ise şu şekildedir: Söz ve fiilde isabet, ilim ve fıkıh, eşyanın mahiyetini bilmek, icat etmek, öğüt, ilâhî ahlak ile ahlaklanmak, eşyayı yerli yerine koymak, tefekkür, ilmi ledünnî, Allah'a itaat, din ve ameldir.²² Rivâyetlerde de hikmet kavramının anlamı farklılık göstermektedir. Bu bağlamda hikmet hadislerde; faydalı ilim,²³ güzel söz,²⁴ tecrübe ve cesaret,²⁵ Kur'ân bilgisi,²⁶ öğüt ve ibret,²⁷ Allah'ı bilmek²⁸ gibi anlamlarda kullanılmıştır.²⁹

Zikredilen nakillerden hareketle hikmet kavramının din ve felsefe alanında sıkça kullanılan geniş kapsamlı bir terim olduğunu ifade edebiliriz.

2. Âyetler özelinde peygamberlerin insan cinsinden gönderilmesinin hikmetleri

Klasik ve modern dönem tefsirleri³⁰ incelendiğinde, müfessirlerin peygamberlerin insanlığa beşer cinsinden gönderilmesinin hikmetlerini genel olarak Âl-i İmrân Sûresinin 164. âyeti, İsrâ Sûresinin 95. âyeti ve Furkân Sûresinin 7. âyeti bağlamında ele aldıkları görülmektedir. Bu kapsamda araştırmamızda öncelikle mezkûr ayetlerde geçen konuya ilişkin müfessirlerin değerlendirmelerine yer vereceğiz.

2.1. Klasik dönem tefsirlerinde peygamberlerin insan cinsinden gönderilme hikmetleri

Klasik dönem tefsir yazarlarından Mâtürîdî (öl. 333/944) Âl-i İmrân Sûresinin 164. âyetiyle Furkân Sûresinin 7. âyetini tefsir ederken peygamberlerin insan cinsinden gönderilme hikmetlerini birkaç açıdan ele alarak şu açıklamalarda bulunmaktadır.

²² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/915-929.

²³ Ebû İsmâ Muḥammed b. İsmâ et-Tirmizî, *Sunenu't-Tirmizî*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir, Fu'âd 'Abdulbâkî (Mısır: Şirketu Muştafâ'l-Bâbî'l-Ḥalebî, 1395/1975), "İlim", 20 (No: 2687).

²⁴ Ebû Muḥammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *el-Musned*, thk. Merzûk b. Hiyâs ez-Zehrânî (Kahire: Dâru't-Ta'sîl, 1436/2015), "Alâmâtü'n-Nübüvve" 27 (No: 259).

²⁵ Buḥârî, "Edeb", 83.

²⁶ Buḥârî, "İlim", 15 (No: 73); Buḥârî, "Zekât", 5 (No: 1343); Buḥârî, "Fedâilü'l-Kur'ân", 20 (No: 4738).

²⁷ Ebû Dâvûd, "Edeb", 94 (No: 5010).

²⁸ Buḥârî, "Salât", 20 (No: 342).

²⁹ Daha fazla bilgi için bk. İlhan Kutluer, "Hikmet" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/503-511; Râzî, *Mefâtiḥu'l-Ġayb*, 7/58; Mehmet Önal, "İslam Düşüncesinde 'Hikmet' Kavramları", *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2017), 113-122; Veysel Güllüce, "Kur'ân'da Hikmet Kavramı Üzerine" *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 43-48; Mehmet Çalışkan, "Kur'ân'da Hikmet Kavramı", *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Temmuz-Aralık 2001), 89-119.

³⁰ Araştırmamızda 19. yüzyıl öncesi kaleme alınan tefsirler klasik dönem, 19. yüzyıl sonrası kaleme alınan tefsirler ise çağdaş dönem olarak nitelendirilecektir. Bu ayırım için bk. Hikmet Koçyiğit, "Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 31/31 (Haziran 2014), 49.

Yaratıcının insanlara hemcinslerinden elçiler göndermesi onlar için büyük bir lütuf olup, bu lütuf ve onun hikmetleri çeşitli açılardan açıklanabilir:

1. Her cinste olduğu gibi insan cinsi de kendi özüne ülfet etmekte ve kendi hemcinslerine yakınlık duymaktadır. Peygamberlerin gönderiliş amacı insanları bir araya getirmek, onların aralarındaki ihtilafları kaldırmak ve birlik içerisinde insanlığı dine davet etmek olduğuna göre bu amaçlar ancak peygamberlerin beşer cinsinden gönderilmesiyle mümkün hale gelebilecektir.³¹

2. Peygamberlerin Allah'ın elçisi olduğunu gösterme adına birtakım mucizeler ve burhanlar göstermesi gerekmektedir. Peygamberler beşer cinsinden olmadıkları zaman mucize ve burhan ortaya koysalar da, bu durum muhataplarını onların tabiatlarından kaynaklandığı vehmine düşürecektir.³²

3. İnsanların, melekler ve cinler gibi kendi cinsi dışındaki varlıkları bilme ve onları idrak etme kudreti bulunmamaktadır. Kaldı ki beşerin melek ve cinleri göremediği malumdur. Bundan dolayı Yüce Allah tanıyabilmeleri ve mucizelerinin ortaya çıkabilmesi için insanlara kendi cinslerinden peygamberler yollamıştır.³³

Mâverdî (öl. 450/1058) ve Kırtubî (öl. 671/1273) ise İsrâ Sûresinin 94. âyetini tefsir ederken peygamberlerin beşer cinsinden gönderilme hikmetleri bağlamında şu hususları dile getirmektedir. Allah insanlara melek cinsinden bir peygamber göndermiş olsaydı, insanlar yaratılışı gereği onlardan korkar ve çekinirlerdi. Bu durum ise dini öğrenmekten insanları engellerdi.³⁴

İşârî tefsirin önde gelen temsilcilerinden Kuşeyrî (öl. 465/1072), Letâ'ifu'l-İşârât isimli tefsirinde, rivâyet tefsiri yazarı Beğavî (öl. 516/1122) ise Meâlimü't-Tenzîl adlı eserinde, peygamberlerin insan cinsinden gönderilmelerinin hikmetleri hakkında şu tespitlere yer vermektedir. Kalpler hemcinslerine daha fazla meyillidir. Şekillerin ve suretlerin benzerliği ise sevgiyi ve muhabbeti ortaya çıkarır. Eğer yeryüzünde ikamet edenler melek olsaydı, kesinlikle onlara melek cinsinden elçiler gönderilirdi. Yeryüzünde dolaşanlar insan cinsinden olduğuna göre, insanlara kendi cinsinden beşer peygamberler gönderilmesi yadırganacak bir durum değildir.³⁵

³¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 2/520.

³² el-Mâturîdî, *Te'vilât*, 2/520.

³³ el-Mâturîdî, *Te'vilât*, 2/521; 8/8.

³⁴ Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muhammed el-Başrî el-Mâverdî, *Tefsîru'l-Mâverdî*, thk. es-Seyyid İbnü Abdî'l Maksûd b. Abdirrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 3/274; Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Aḥmed el-Ḥazrecî el-Kırtubî, *el-Câmi' li-Âḥkâmi'l-Qur'an*, thk. Aḥmed el-Berdûnî-İbrahim İḥfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mışriyye, 1384/1964), 10/332.

³⁵ 'Abdulkerîm b. Hevâzin b. 'Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, thk. İbrâhîm el-Besyûnî (b.y.: el-Hey'etu'l-Mışriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 2000), 2/370; el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' Ebû Muhammed el-Beğavî, *Me'âlimü't-Tenzil fi Tefsîri'l-Qur'an*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr (Riyad:

İbn Keşîr (öl. 774/1373) ve Ebüssuûd (öl. 982/1574) tefsirlerinde peygamberlerin insan cinsinden gönderilmesinin Allah'ın insanlara bir lütfu ve minneti olduğuna dikkat çekerek şu açıklamalara yer vermektedirler: Allah insanlara kendi cinslerinden peygamberler göndermiştir. İnsanlara melek olarak peygamber gönderilseydi, insanlar onları anlayamazlar ve onlarla konuşamazlardı. Beşer cinsinden peygamberlerin gönderilmesi Allah'ın insanlara ihsanıdır. Dolayısıyla Allah, emrinin daha iyi anlaşılması ve insanların kendi cinslerinden olan peygamberleri daha çabuk kabullenecekleri gibi sebeplerle insanlığa beşer cinsinden peygamberler göndermiştir.³⁶

2.2. Modern dönem tefsirlerinde peygamberlerin insan cinsinden gönderilme hikmetleri

İçtimâî-edebeî tefsir örneklerinden birini te'lif eden el-Merâğî (öl. 1883/1952), İsrâ Sûresinin 95. âyeti çerçevesinde peygamberlerin beşer olarak gönderilmesinin hikmetlerini şu şekilde beyan etmektedir: Eğer yeryüzünde beşerin dolaştığı gibi melekler de dolaşsaydı, insanlara dini öğretmek ve onları irşâd etmek için Allah meleklerden peygamberler gönderirdi. Ancak melekler tabiatları gereği insanlarla bir araya gelemezler ve onlarla konuşamazlar. Bu yüzden risâlet görevinin hakkıyla ifa edilebilmesi için Allah, hikmeti gereği peygamberleri beşer olarak göndermiştir.³⁷

İçtimâî-edebeî tefsir türünün önemli temsilcilerinden Seyyid Kütub (öl. 1906/1966) ise İsrâ Sûresinin 95. âyetiyle Furkân Sûresinin 7. âyetini tefsir ederken şu değerlendirmelere yer vermektedir: İlahî hikmet gereği peygamberler insan cinsinden gönderilmiştir. Zira insanlardan peygamberler ancak diğer insanların his, amaç ve duygularını anlarlar. Beşer cinsinden bir peygamber kendisi gibi beşer olan insanların acılarını, ihtiyaçlarını ve isteklerini anlar. Çünkü en nihayetinde o da onlardan biridir. Bir diğer açıdan insanlar kendisi gibi beşer olan peygamberi rol model olarak görürler.³⁸

Peygamberler Allah'ın emrettiği ilahi hakikatleri insanlar arasında yaşayarak uygularken, bizzat insanoğluna numune-i imtisal olurlar. Peygamberlerin sözleri, fiilleri, hal ve hareketleri insanlar arasında yayılır. Hatta insanlar onun eylemlerinin künhüne vakıf olurlar. İşte böylelikle insanlar tüm benliğiyle peygamberleri taklit etmeye çalışırlar. Eğer peygamberler melek olarak gönderilseydi, insanlara örnek olamayacakları gibi insanlar da melek olarak gönderilen peygamberleri örnek almaya çaba göstermeyeceklerdi. Allah örnek olma rolünü yerine getirebilmesi için insanlığa beşer peygamberler göndermiştir. Dolayısıyla Müşriklerin Allah'tan melek bir peygamber talep etmeleri

Dâru Tîbe, 1417/1997), 5/131.

³⁶ Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşkî İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, thk. Sâmi b. Muhammed Selâme (b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999), 5/121; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.) 5/196.

³⁷ Ahmed b. Mustafâ el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî* (Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbi el-Halebî, 1365/1946), 15/97.

³⁸ Seyyid Kütub, *Fî Zîlâli'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru's-Şurûk, 1412/1992), 4/2251.

cahilliklerinden kaynaklanan bir istektir. Bunun da ötesinde bu talep Allah'ın insanlara olan lütfunu ve keremini hiçe saymaktır.³⁹

Şa'râvî (öl. 1911/1998), İsrâ Sûresinin 95. âyeti bağlamında peygamberlerin insan cinsinden gönderilmesini şu gerekçelere dayandırmaktadır. Ahzâb Sûresi'nde zikredildiği üzere⁴⁰ Hz. Muhammed'in insanlığa örnek olması gerekmektedir. Eğer peygamberler meleklerden olsaydı, bu örneklik nasıl tatbik olunacaktı? İnsanlar melekleri nasıl örnek alabilir ki? Peygamberler ilâhi emirlere önce kendileri uymalı, daha sonra insanlara bu emirlere uyma konusunda emredici olmalıdırlar. Bundan dolayı örnek bir yöneticinin kanunları ilk önce kendisinin tatbik etmesi gerekir. Bu çerçevede Hz. Ömer bazı kanunları çıkaracağı zaman etrafında olanları toplar ve şöyle derdi: Nefsimi kudret elinde tutan Yüce Allah'a ant içerim ki! Kim çıkardığım ve ilk önce şahsımın tatbik ettiği bu kanuna muhalefet ederse onu cezalandıracağım. Hz. Ömer önce kendisi hükümlere uyar, daha sonra insanlara hükümleri emrederdi. Çünkü ilk önce emirleri kendisine tatbik eden bir yöneticiyi gören halk, hiçbir zorlama olmaksızın kendi istekleriyle emirlere uyar.⁴¹

Tıpkı Hz. Peygamber'in durumu da bu şekildedir. Allah'tan aldığı emirleri önce kendisi tatbik ederek insanlığa örnek oldu. Mesela o kendi ehline sadakayı haram kılarken, buna mukabil zenginleri fakirlere tasaddukta bulunmaları konusunda teşvik etti. Eğer meleklerden peygamberler gelmiş olsaydı, peygamberler insanlığa örnek olamazlardı. Mesela meleklerden peygamberler gelseydi, insanlığa bazı şeyleri emredince insanların meleklerle şu şekilde mazeretler ileri sürmeleri kaçınılmaz olurdu. "Biz nasıl bu emirlere güç yetirelim? Bu emirler senin gibi şehveti bulunmayan, yemek yemeyen, nikâhlanmayan ve nesli olmayan melekler için uygundur. Biz insanlar bu tarz emirlere güç yetiremeyiz." Bundan dolayı peygamberlerin beşer olmaları gerekir. Zira beşer olan peygamberler bizzat ilâhi emirleri tatbik edince, insanlar bu emirlere uyup uymama konusunda mazeret ileri süremezler. Öyleyse peygamberler ancak beşer olarak insanlığa örnek olabilirler.⁴²

Mevdûdî de (1903/1979) benzer cümlelerle tefsirinde peygamberlerin insan cinsinden gönderilme hikmetleri bağlamında şu hususları vurgulamaktadır: Peygamberler yalnızca vahyi insanlara iletmek için gönderilmemiştir. Onlar aynı zamanda tebliğ ettiği hususlara uygun bir hayat yaşamak için de gönderilmiştir. Peygamber vahyin ilkelerini insani şartlara uygulamalı, aynı zamanda getirdiği vahyi yanlış anlayanları uyarmalıdır. Peygamberler vahyi öğretilere dayanan bir toplum inşa etmelidirler. Tüm bu durumlar insan topluluğu içerisinde gerçekleşmesi gerektiğinden bu görevi başarılı bir şekilde ancak insan olan peygamberler yerine getirebilirler.⁴³ Bu yüzden onlar sadece vahyi insanlığa ulaştırmakla

³⁹ Kuţub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, 4/2251.

⁴⁰ el-Ahzâb, 33/21.

⁴¹ Muhammed Müttevelli eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî el-Havâtîr* (b.y.: Matâbiu Ahbâri'l-Yevm, 1997), 14/8750-8753.

⁴² eş-Şa'râvî, *Tefsîru's-Şa'râvî el-Havâtîr*, 14/8750-8753.

⁴³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1991), 3/139.

kalmamışlar aynı zamanda vahyin istediği hayatın pratikte uygulanışını göstermek üzere gönderilmişlerdir.⁴⁴

Saîd Havvâ'ya (öl. 1935/1989) göre Allah, rahmeti ve lütfu sebebiyle insanlara beşer cinsinden peygamberler göndermiştir. Allah'ın bu kanunu ise insanların peygamberleri örnek almaları, onları anlamaları, birbirleriyle konuşma ve kaynaşma hikmetlerini barındırmaktadır. Eğer Allah melek cinsinden peygamberler göndermiş olsaydı, sünnetullâh gereği insanlar meleklerle bir araya gelemezlerdi. Ayrıca insanlar “bu peygamberin tabiatı bizim tabiatımız gibi değil ki! Bizim sıkıntılarımızı çözsün, o bir melek onun yaptıklarına bizim gücümüz nasıl yetsin” şeklinde mazeretler ileri sürerlerdi.⁴⁵

Günümüz tefsir yazarlarından Bayraktar Bayraklı Âl-i İmrân suresinin 164. âyetini tefsir ederken “Peygamber Göndermek Lütüftur” başlığı altında şu açıklamalara yer vermektedir: *“Elçinin, insanların sıkıntılarını anlayan, onların problemlerini dert edinen biri olması ve insanlar arasından seçilmesi oldukça anlamlıdır. Önceki peygamberlerin tümü bir toplumun içinden seçilmiştir. Bu yüzden ilahî vahyi en güzel şekilde değerlendirerek hayata uygulayabilmişlerdir. Dolayısıyla beşer bir elçi görevlendirmek insanlık için büyük bir ihsan olduğundan yaratıcı insanlara bu husustaki ihsanını beyan etmektedir.”*⁴⁶

Bayraklı İsrâ suresinin 95. âyetini tefsir ederken ise şu tespitlere yer vermektedir:

“Müşriklerde Allah inancı vardır. Hatta onlar Yüce Allah'ın peygamber göndereceğinin de farkındadırlar. Ancak peygamber olarak beşerin gönderilmemesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Yüce Allah onların bu iddialarına karşı çıkarak peygamberlik müessesenin temel kuralını koymaktadır. Bu kural, beşere beşer cinsinden, meleklerle melek nev'inden peygamber gönderilmesidir. İnsana değişik mahiyetteki bir varlık peygamber olarak gönderilemez. Çünkü peygamber gönderildiği varlıkların hayatını yaşamalı ki onların sıkıntılarını anlasın, onları çözümlerin ve onlara rehber olsun. İnsan hayatı yaşamayan bir varlık bu açıdan onlara elçilik yapamaz. Yemeyen, içmeyen, günah işleme imkânı olmayan melek, tam zıttı olan insana nasıl elçilik yapacaktır? Bu yüzden yaratıcı ayette bu durumu vurgulayarak, bu husustaki temel unsurun peygamber gönderilecek varlıkların yapısı ve hayatının olduğunu ifade etmektedir.”⁴⁷

Zikrettiğimiz nakillerden hareketle peygamberlerin beşer cinsinden gönderilme hikmetlerini şu şekilde özetleyebiliriz: Yüce Allah dileseydi insanlara meleklerden veya insan dışındaki başka türlerden peygamberler gönderebilirdi. Ancak insanlara örnek olabilmeleri için beşer olarak peygamberler gönderilmiştir. Zira insanlar ancak kendileri gibi his, duygu ve düşüncelere sahip bir beşeri tam anlamıyla örnek alabilirler. Ontolojik olarak insanlardan farklı mahiyete sahip bir varlığın, kendi türü dışındaki bir varlığa örnek

⁴⁴ Ali Küçük, *Besâiru'l-Kur'ân* (İstanbul: Beka Yayınları, 2019), 6/162, 163.

⁴⁵ Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1424), 6/3122.

⁴⁶ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 1423/2002), 4/445, 446.

⁴⁷ Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, 13/387, 388.

olması düşünülemez.⁴⁸ Örneğin günah işleme özelliği olmayan ve sürekli Allah'ın emirlerine göre hareket eden bir meleğin,⁴⁹ günaha meyilli bir nefse sahip olan insanlığa örnek olması mümkün değildir.⁵⁰

Melekler, yaratılışları itibarıyla maddeden sıyrılmış, latif ve nûrânî bir yapıya sahiptirler.⁵¹ Duyuları sınırlı olan insanların, kendi âlemleri dışındaki melekleri görmeleri, onlarla iletişim kurmaları ve onlardan dini öğrenmeleri sünnetullahı aykırıdır. Bu yüzden Allah dinin teorik yönünün yanı sıra, pratik yönünü de göstermesi için insanlığa beşer cinsinden peygamberler göndermiştir.⁵²

İnsanlar kendi hemcinslerine ülfet etmekte ve yakınlık duymaktadırlar. Yaratıcı dini tebliğ hususunda insanların bu yapılarını dikkate alarak beşer cinsinden peygamberler göndermiştir.⁵³ Yine Mâtürîdî'nin de dikkat çektiği üzere diğer bir hikmet de şudur. Peygamberler, Allah'ın elçisi olduklarını ortaya koyma adına mucize ve burhan ortaya koymaktadırlar. Bu bağlamda peygamberler beşer cinsinden olmadıkları zaman mucize ve burhan ortaya koysalar da, bu durum muhataplarını onların tabiatlarından kaynaklandığı vehmine düşürecektir.⁵⁴ Ayrıca modern dönem tefsirlerde konuya daha fazla atıfta bulunulduğunu da zikretmek gerekmektedir.

3. Kur'an-Sünnet birlikteliği

Kur'an ve sünnet birbirlerinden ayrılması mümkün olmayan, bir bütünü oluşturan iki unsurdur. Hz. Peygamber'in sünneti bizzat ilâhî vahyin söz ve eyleme dönüşmüş halidir.⁵⁵ Bir başka ifadeyle sünnet, kitabın beyanından başka bir şey değildir.⁵⁶ Nebî'nin bazı rivâyetlerin akabinde rivâyetin konusuyla ilgili âyetleri okuması,⁵⁷ yine sahâbîlerin de

⁴⁸ Muhammed Alî es- Şâbûnî, *en-Nübüvvet ve'l-Enbiyâ* (Dimeşk: Mektebetü'l- Ġazâlî, 1405/1985), 21.

⁴⁹ el-Enbiyâ, 21/27; el-Mü'min, 40/7.

⁵⁰ Ali Erbaş, Mehmet Paçacı vd., "*Hayat Rehberi Kur'an (Peygamberlik ve Peygamberler)*", ed. Mehmet Paçacı, Ali Akpınar vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 2/75; H. Musa Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 135.

⁵¹ Daha fazla bilgi için bk. M. Sait Özervarlı, "Melek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/40-42.

⁵² Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Aḥmed b. 'Abdillḥalîm b. Mecciddîn 'Abdisselâm el-Ḥarrânî İbn Teymiyye, *en-Nubuvvât - İbn Teymiyye*, thk. Abdulaziz b. Şâlih et-Ṭavyân (Riyad: Eḍvâu's-Selef, 1420/2000), 2/680; Amr b. Süleymân b. Abdillâh el-Aşkar el-Atîbî, *er-Rusul ve'r-Risâlat* (Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1410-1989), 72; Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, 135.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilat*, 2/520; es- Şâbûnî, *en-Nübüvvet ve'l-Enbiyâ*, 22.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilat*, 2/520.

⁵⁵ Kırbaoğlu, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, 213; Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, 137.

⁵⁶ Ebû Bekr Aḥmed b. 'Alî b. Sâbit Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*, thk. Ebû 'Abdullâh es-Sevraḳî, İbrâhîm Ḥamdî el-Medenî (Medine: y.y., ts.), 14; Ali Bardakoğlu, *İslam'ı Doğru Anlıyor muyuz?* (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2019), 134; Karaḍâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, 123; Yunus Apaydın, *Din ve Fıkıh Yazıları* (İstanbul: Hacıveyzade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018), 121.

⁵⁷ Buḥârî, "Zekât", 3 (No. 1338); Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 16 (No. 3127).

benzer yöntemle aynı konudaki âyet ve hadisleri birlikte nakletmeleri⁵⁸ Kur'ân ve sünnetin birlikteliğini/bütünlüğünü en belirgin şekilde ortaya koymaktadır.

Kur'âniyyûn adı altında Kur'ân ve sünneti birbirinden ayırarak sadece Kur'ân'ı referans alma çabaları, başka bir deyişle peygamberi ve onun sünnetlerini devre dışı bırakarak İslâm dininin yaşanabileceğini ileri sürme girişimleri -marjinal bazı görüşler dışında- daha çok modern dönemlere ait arızı bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁹ Zira İslâm tarihi ve kültüründe sünnet; vahiy mahsulü olup olmama, ifade ettiği bilgi değeri, çeşitleri ve daha birçok farklı açılardan ele alınmış olsa da, sünneti toptan reddeden hiçbir fırka veya grup olmamıştır.⁶⁰ Dolayısıyla sünnetin Kur'ân'a karşı fonksiyonlarını görmezden gelerek sadece Kur'ân eksensli bir din oluşturma çaba ve gayretleri daha belirgin olarak modern dönemlerde kendisini göstermiştir.

3.1. Rol model bir beşer olarak Hz. Peygamber

Hz. Peygamber'in insanlığa numune-i imtisal olarak gönderilmesi Yüce Kitapta açık bir şekilde ilan edilmektedir.⁶¹ Bir beşere ancak bir beşerin dini bizzat yaşayarak göstermesinin (şâhid-şehîd) zarureti nedeniyle Allah, dinini muallim ve mürebbî olan elçilerin örneklikleri üzerine bina etmiştir. Vahyin beşer peygamber aracılığıyla insanlığa iletilmesinin hikmetlerinden biri de bu husustur. Bu meyanda Yüce Allah hayatları boyunca örnek bir yaşam süren beşer cinsinden peygamberler göndermekle insanlığa lütufta bulunmuştur. Dolayısıyla insanlığa hemcinslerinden peygamberler gönderilmesinin hikmetlerinden bir tanesi de, peygamberlerin insanlara rol model olabilmeleridir.⁶² Zira Tatar âlimi Şihâbüddîn el-Mercânî'nin (öl. 1818/1889) de ifade ettiği gibi Hz. Peygamber'in en büyük mucizelerinden bir tanesi onun getirdiği vahye uygun olarak ortaya koyduğu yaşam tarzıdır.⁶³

Ontolojik olarak insanlardan farklı mahiyete sahip bir varlığın, kendi türü dışındaki bir varlığa örnek olması düşünülemez.⁶⁴ Bu bağlamda yüce kitabın peygamberi takdim ettiği örneklik⁶⁵, ancak rol model olan peygamberlerin beşer cinsinden gönderilmesiyle

⁵⁸ Buḥârî, "Cenâiz", 78 (No. 1292).

⁵⁹ Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. İdrîs b. 'Abbâs eş-Şâfiî, el-Umm (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990), 7/287-291; Birişik, "Kur'âniyyûn", 26/428; Hasan Sevim, *Kur'ân İslâm'ı Söylemi'nin Paradigmatik Açıldan Değerlendirilmesi (Türkiye Örneği)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 10-15.

⁶⁰ Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2022), 25; Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, 114-121; Kırbaçoğlu, *İslâm'ın Kurucu Metni*, 304.

⁶¹ el-Ahzâb, 33/21.

⁶² Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu* (Ankara: Otto Yayınları, 2022), 96.

⁶³ Mehmet Görmez, M. Emin Özafşar, vd. "Mukaddime", *Hadislerle İslâm (Hadislerin Hadislerle Yorumu)*, ed. Mehmet Emin Özafşar, İ. Hakkı Ünal, vd. (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020) 1/100.

⁶⁴ es-Sâbunî, *en-Nübüvvet ve'l-Enbiyâ*, 21; H. Musa Bağcı, "Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999) 307.

⁶⁵ el-Ahzâb, 33/21.

mümkündür. Beşer olduğunu her zaman ve zeminde vurgulayan Hz. Peygamber, örneğin evladı İbrahim'i kaybettiğinde şefkatli bir baba olarak gözleri yaşarmış ve hüüzlenmiştir. Hatta “*Ey Allah'ın elçisi sen de mi ağlıyorsun*” diyerek bu durumu yadırgayanlara “*Şüphesiz ki ben de sizin gibi bir beşerim, gözler yaşarır, kalp ürperir. Ancak Rabbimizin rızasına uygun olmayan bir şey söylemeyiz.*”⁶⁶ buyurarak üzüntüsünü dile getirmiştir. Ancak bu hususta Allah'a hiçbir zaman asi olmayarak, her hal ve durumda bir beşerin Allah'ın hükmüne teslimiyet göstermesi gerektiğini bizzat yaşayarak göstermiştir.

Hız. Peygamber'in hüüzlenme duygusu olmasaydı, nasıl bu konuda insanlara örnek olabilirdi? İnsanlara ölüm anında sabretmeyi ve Allah'ın hükmüne teslim olunması gerektiğini yakınlarını kaybetme hüznünü tadan bir beşer olarak söylemeseydi, çocuğunun mezarı başında haykırarak ağlayan bir kadına “*Allah'tan sakın ve metanetli ol.*”⁶⁷ dediğinde onun bu sözleri insanların kalbine ve gönlüne nasıl etki edebilirdi? Eğer peygamberler beşer cinsinden olmasaydı, hatalı davranan insanlara uyarıda bulduklarında, insanların onlara “sen bir beşer olmadığın için bizim gibi duygulara sahip değilsin, bu sebeple bu konuda senin bizi anlamam mümkün değildir.” demeleri işten bile değildir.

Bu çerçevede peygamberlerin insan cinsinden gönderilme hikmeti, onların birer beşer olarak gönderildiği varlıkların hayatını yaşayarak bizzat insanlığa örnek olmalarıdır. Tüm peygamberlerde olduğu gibi Hz. Peygamber de toplum içerisinde onlardan biri olarak yaşantısını sürdürerek her alanda insanlığa örnek olmuştur. Bu bağlamda; Allah Resulünün elbisesini yamadığı, koyunları sağdığı ve kendi ihtiyaçlarını kendisinin gördüğü,⁶⁸ çocuklarla şakalaştığı,⁶⁹ torunlarını gezdirdiği, gençlerle dertleştiği,⁷⁰ hüüzlendiği,⁷¹ öfkelenildiği⁷² ve hastalandığı,⁷³ rivâyetlere yansımıştır. Bu ve bunun gibi birçok beşeri vasıflar sergileyen peygamberlerin, insanların problemlerini/sorunlarını anlayarak onların durumlarına uygun çözümler bulabilmeleri, onlarla empati kurabilmeleri mümkün hale gelebilmiştir.

⁶⁶ Buḥârî, “Cenâiz”, 42 (No. 1241); Ebû'l-Ḥasen Muslim b. el-Ḥaccâc el-Ḳuşeyrî en-Nisâbü'ri Muslim, *Şaḥîhu Muslim*, thk. Muḥammed Fuâd 'Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1374/1955), “Fedâil”, 15 (No. 2315).

⁶⁷ Buḥârî, “Cenâiz”, 29 (No. 1223); Ebû Dâvûd, “Cenâiz”, 27 (No. 3124).

⁶⁸ Ebû 'Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü'l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, thk. Şu'ayb el-'Arna'ût, 'Âdil Murşid v.dğr (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001), 43/263 (No. 26194).

⁶⁹ Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsned*, 19/206 (No. 12164).

⁷⁰ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Eḥâdis ve'l-Âşâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Ḥût (Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1409), 6/379.

⁷¹ Buḥârî, “Cenâiz”, 42 (No. 1241); Müslim, “Fedâil”, 15.

⁷² Ebû Dâvud, “Sünnet”, 10 (No. 4806); Ebû Dâvud, “Savm”, 53 (No. 2425).

⁷³ Buḥârî, “el-Cemâ'a ve'l-İmâme”, 11 (No. 633); Müslim, “Salât”, 21; İbn Ebî Şeybe, *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Eḥâdis ve'l-Âşâr*, 6/379

Bu noktada Hz. Peygamber'in namazı uzatan imamlara uyarıda bulunması⁷⁴ tamda insanların duygu ve düşüncelerini anlayan, onlarla empati kuran bir beşerin özelliğini sergilemektedir. Peygamberlerin beşer olarak gönderilmesinin amacı, bu ve bunun gibi yüzlerce örnekte kendisini göstermektedir.

Peygamberler olmaksızın beşere doğrudan indirilmiş hiçbir ilâhî kitabın olmaması, bütün dinlerde peygamberlerin örnekliklerinin en az kutsal kitaplar kadar önem taşıdığını göstermektedir. Bu anlamda ilâhî vahiy ancak insanlarla bir arada bulunan, onlarla aynı hayatı paylaşan ve hayatın her alanında bulunan beşer peygamberin örnekliliği ve uygulamalarıyla tam olarak kavranabilir.

Hz. Peygamber'in 23 yıllık peygamberlik vazifesi boyunca ilâhî vahyin kavranmasına ve somutlaşmasına matuf birçok adım atması da bu durumu teyit etmektedir.⁷⁵ Zira Allah'ın Resûlü, kaynağı ilâhî olan mücerret bir bilgiyi/vahiyi sünnetiyle yaşayan bir hayata dönüştürmüştür.⁷⁶ Kur'ân'ın ayrıntıdan uzak sade ve belîğ metni sünnet aracılığıyla tam olarak aydınlatılmıştır. Çünkü bilindiği üzere ilâhî vahiy maddeler halinde normatif bir metin olmadığı gibi her bir konunun ayrıntılı olarak işlendiği didaktik bir metin de değildir. Genel olarak mücmel ve külli kaideler şeklindedir.⁷⁷ Dolayısıyla ilahi hitabın tam olarak anlaşılması için Kur'ân ve sünnet bir bütünlük içerisinde okunmalıdır. Bu bağlamda "Sünnetin Kitab'a kâdî" olduğu yönündeki söylemler de⁷⁸ kitabın anlaşılmasında sünnetin vazgeçilemez önemini göstermek için sarf edilmiş beyanlardan başka bir şey değildir.⁷⁹

Bu açıdan kitap ve sünnet birlikte İslâm'ı oluşturmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân ve sünnet birlikte okunmadan, bir başka ifadeyle peygamberi dışlayarak sadece Kur'ân ile yetinilerek İslâm'ın anlaşılması ve yaşanması mümkün değildir.⁸⁰ Bu noktada sünnetin Kur'ân'a karşı fonksiyonlarına kısaca temas etmek yerinde olacaktır:

⁷⁴ Buḥârî, "el-Cemâ'a ve'l-İmâme", 33 (No. 670).

⁷⁵ Ali Bardakoğlu, "Dinî Bilgi ve Günümüzde İslâm" *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21/2 (Ocak 2016), 81; Bardakoğlu, *İslâm'ı Doğru Anlıyor Muyuz?*, 135.

⁷⁶ Bardakoğlu, "Dinî Bilgi ve Günümüzde İslâm", 81; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu* (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 59, 60; Bardakoğlu, *İslâm'ı Doğru Anlıyor Muyuz?*, 135.

⁷⁷ Mustafa es-Şibâî, *es-Sünnetü ve Mekânetühâ fi't-Teşrî'îl-İslâmî* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1430/2010), 250.

⁷⁸ Bu ibarenin geçtiği yerler için bk. Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Suleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Suleymân*, thk. 'Abdullâh Maḥmûd Şehâte (Beyrut: y.y., 1423/2002), 5/7; Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *Sunenu'd-Dârimî*, thk. Huseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî (b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000), "Mukaddime" 49 (No. 607); Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4/312.

⁷⁹ Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4/312; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *Te'vilü Muhtelifi'l Hadîs* (b.y.: Mektebetü'l İslâmî, Müessesetü'l İşrâk, 1419/1999), 287.

⁸⁰ Apaydın, *Din ve Fıkıh Yazıları*, 124; bu noktada peygamberi devre dışı bırakarak salt Kur'ân'ın hükümlerinden dini bir yaşantının oluşturulabileceğini iddia eden Dorman'ın ifadelerindeki tutarsızlıklara yer verelim. Dorman: "...Kur'an kendi kendisinin beyanıdır. Herhangi bir hüküm ayetlerle beyan edilmemişse bu durum o hükmün insanların şahsi görüşlerine bırakıldığı manasına gelmektedir." şeklinde beyanda bulunmaktadır. bk. (Dorman, *Allah'a Öğretilen Din*, 56, 57, 342). Malum olduğu üzere

Kitabın namaz kılmayla ilgili emirleri⁸¹ bizlere mücmel olarak gelmiştir. Zira kitapta namazın nasıl kılınacağı, kaç rek'at olduğu, farzlarının ve vaciplerinin ne olduğu bilgisi bulunmamaktadır. Hz. Peygamber sünnetiyle Kur'an'ın mücmel olan namaz emrini beyan etmiştir.⁸²

Yüce Allah kitabında meytenin etlerinin ve kanının haram olduğunu ifade etmiştir.⁸³ Bu genel bir hükümdür. Hz. Peygamber balığın ve çekirgenin ölüsünün, kanlardan ise karaciğer ve dalağın kanının helal olduğunu⁸⁴ beyan ederek, âmm olan kitabın bu hükmünü, sünnetiyle tahsis etmiştir.

Kitapta hırsızlık yapan kadın ve erkeğin elinin kesilmesi emredilmekle⁸⁵ birlikte, âyette geçen 'el' lafzı mutlak olup, âyette hangi elin kesileceği ve nereden kesilmesi gerektiğine dair herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Resûlullah hırsızlık yapan kişinin sağ el ve bileğinin kesilmesi gerektiğini hadîsiyle beyan ederek,⁸⁶ mutlak olan bu lafzı takyîd etmiştir.

Vasiyetle ilgili âyetin hükmü⁸⁷ "Varise vasiyyet yoktur"⁸⁸ hadîsiyle neshedilmiştir.⁸⁹ Sünnet, kitapta hükmü bulunmayan birçok mesele ile alakalı yeni hüküm getirmiştir.

İslâm dininin temel şîârlarından olan namaz, oruç ve zekât gibi ibadetler kitapta yer almaktadır. bk. (el-Bakara 2/83 183, en-Nisâ 3/103). Mesela bunlardan namaz emri Kur'an'da yer almasına rağmen yüce kitapta namazın nasıl kılınacağına, namazı nelerin bozacağına ve namazın kaç rekât kılınacağına dair detay bilgi bulunmamaktadır. Emre Dorman'ın mezkûr ifadesinden yola çıkıldığında Dorman'a göre bu şu anlama gelmektedir. Demek ki Allah dinen gerekli görmediği için namaz emrinin detaylarını bizim şahsi tercihimize, görüşümüze bırakmıştır. Başka bir ifadeyle Dorman'a göre Allah Kur'an'da bilgi vermediği için herkes istediği şekilde ve surette namaz kılmakta özgürdür. Oysa Yüce Allah'ın önemine binaen yüz küsur ayetle üzerinde durduğu bir ibadete ilişkin kitabında detay vermemesi, dinen gerekli görmediği gibi bir argümanla açıklanması mümkün müdür? Bilakis Allah'ın önemine binaen kitapta üzerinde en çok durduğu konulardan biri namazdır. Demek ki Allah bu ibadetin detaylarını Hz. Peygamberden öğrenmemizi istemiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamberi ve onun sünnetlerini devre dışı bırakarak bir din oluşturmaya çalışmak beraberinde bu tür çelişkili söylemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

⁸¹ el-Bakara, 2/43, 110, 238, el-En'âm, 6/72.

⁸² Buḥârî, "Ezan", 18 (No. 631).

⁸³ el-Mâide, 5/3.

⁸⁴ Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Ḳazvî'nî İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Muḥammed Fuâd 'Abdubbâkî (b.y.: Dâru 'İhyâ'î'l-Kutubi'l-'Arabiyye, ts.), "Et'ime", 31 (No. 3314).

⁸⁵ el-Mâide, 5/38.

⁸⁶ Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâil es-Şan'ânî, *Sübûlû's Selâm*, thk. İşâm es-Sabâbeṭî (Ḳâhire: Dâru'l-Hadîs, 1418/1997), 4/440.

⁸⁷ el-Bakara, 2/180.

⁸⁸ Ebû Dâvûd, "Vasâya", 6 (No. 2870).

⁸⁹ Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Aḥmed en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Ḥakâiku't-Te'vîl*, thk. Yûsuf 'Alî Budeyvî (Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 1419/1998), 1/157.

Ninenin mirastan alacağı payın miktarı,⁹⁰ bir kadının kendi halası veya teyzesi ile aynı nikah bağı altında yer alamayacağı⁹¹ gibi hususlar bu duruma örnek olarak verilebilir.

Sünnet, kitapta yer alan bazı hükümlerin aynısını ifade etmek suretiyle kitapta yer alan hususları teyit etmektedir. Kişinin malının haksız yere yenmesinin yasak olması,⁹² namaz kılmanın, oruç tutmanın ve zekat vermenin gerekliliği,⁹³ Allah'a şirk koşmanın yasak olması,⁹⁴ haksız yere birinin canına kıymanın haramlığı⁹⁵ gibi birçok husus Kur'ân'ın emri olup, sünnet, kitabın bu emirlerini teyit etmek suretiyle pekiştirmiştir.

Zikredilenlerden hareketle, sünnetin, Kur'ân'ın mücmelini tebyîn, âmını tahsis, ıtlâkı takyîd, hükümlerini pekiştirme ve teyit etme, bazı hükümlerini nesh etme ve kitapta yer almayan konularda hüküm getirme gibi kitap karşısında birçok fonksiyonu icra ettiğini anlamaktayız.⁹⁶ Dolayısıyla sünnetin Kur'ân'a karşı olan fonksiyonlarını görmezden gelerek Kur'ân'ı sanki arkeolojik kazıda bulunmuş bir kitapmış gibi değerlendirerek İslâm'ın yaşanabileceğini ve anlaşılabilirliğini savunmak, tarih boyunca Müslümanların zihin dünyasında yer bulmayan temelsiz bir iddiadan ibarettir. Zira şeriatteki hükümlerin birçoğu sünnet ile sabit olmuştur.⁹⁷

Hz. Peygamber'in davet ettiği konularda insanlığa uygulamalı birer örnek olması ve vahyin hayata tatbik edilebilir olduğunu bizzat bir beşer olarak göstermesi, sünnet olmadan İslâm dininin yaşanamayacağını göstermektedir. Çünkü Allah sadece kutsal kitap göndermekle yetinmeyerek aynı zamanda kitabın içeriğini söz, fiil, takrir ve vasıflarıyla insanlığa açıklayan birer muallim olarak peygamberler göndermiştir.⁹⁸ Dolayısıyla dinin teorik emirlerini pratiğe dönüştüren Hz. Peygamber'in sünnetini ve öğretilerini yok sayarak dinin kavranması mümkün değildir.

Yüce Allah'ın insanlara peygamber olarak onlar gibi yaşayan bir insanı göndermesi ilahi mesajın tam olarak anlaşılması ve kavranması amacına matuftur. Bunun için de insanlar doğal olarak ilahi mesajı hem anlatan hem de yaşayan ideal bir örneğe (numune-i imtisâle) ihtiyaç duymaktadırlar. Bu açıdan insanlara onlarla aynı dili konuşan, benzer ihtiyaçlara sahip elçiler gönderilmesinin hikmetlerinden bir tanesi ve en önemlisi, Yüce Kitabın

⁹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. 'Alî el-Hüsevcirdî el-Beyhakî, *es-Sunenu'l-Kubrâ*, thk. 'Abdullâh et-Turkî (b.y.: Merkezu Hicr, 1432/2011), 12/505.

⁹¹ Buḥârî, "Nikâh", 28 (No. 5108).

⁹² en-Nisâ, 4/29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19/299.

⁹³ el-Bakara, 2/43; Buḥârî, "İmân", 1 (No. 8).

⁹⁴ en-Nisâ, 4/48; Buḥârî, "Edeb", 6 (No. 5975).

⁹⁵ el-İsrâ, 17/33; Buḥârî, "Edeb", 6 (No. 5975).

⁹⁶ Şa'bân, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, 97; Abdulvahhâb Hallâf, *İlmu Usûli'l-Fıkh*, thk. Muhammed Ebu'l-Ḥayr es-Seyyid (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1433/2012), 35; Casir Avde, *İslam Hukuk Felsefesi*, çev. Murat Çiftkaya (İstanbul: Mahya Yayınları, 2015), 94; Karađâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, 84-87.

⁹⁷ Şibâî, *es-Sünnetü ve Mekânetühâ fi't-Teşri'ül-İslâmî*, 250.

⁹⁸ Mustafa Çağrı, "Muhammed (Örnek Oluşu)", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 442-444.

tabiriyle peygamberlerin insanlığa örnek olmaları⁹⁹ hikmetini barındırmaktadır. Zira insanlar ancak beşer olan bir elçiyile yaşamlarını özdeşleştirebilir, onu örnek alabilir ve onun gibi yaşamayı amaçlayabilirler.

Ayrıca bu hikmet insanlığa rol model olarak gönderilen Hz. Peygamber'in sünneti göz ardı edilerek sadece Kur'an üzerinden bir din oluşturulamayacağını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Hz. Peygamber'in sünneti ve sünnetin Kur'an'a karşı fonksiyonları göz ardı edilerek oluşturulan bir din anlaşılamayacağı ve yaşanamayacağı gibi aynı zamanda bu durum peygamberin bizzat Allah tarafından tescillenmiş "Üsve-i Hasene"¹⁰⁰ olma vasfını hiçe saymak manasına gelecektir. Zira dinin salt Kur'an'ın hükümlerinden ibaret olduğunu iddia ederek, peygamberi adeta bir posta memuru, Kur'an'da arkeolojik kazıda bulunmuş bir kitap gibi görmek,¹⁰¹ Allah'ın peygamberleri insanlığa örnek olarak gönderilmesini anlamsız kılacaktır. Çünkü Allah'ın insanlığa rol model olarak peygamberleri göndermesi sahih bir dini anlayışın Kur'an ile birlikte peygamberlerin örneklikleriyle elde edilebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla Kur'an İslâm'ı söylemi bir taraftan sadece kitabın hükümlerine göre İslâm dininin oluşturulabileceğini iddia ederken, diğer taraftan Kur'an'ın Hz. Peygamberi takdim ettiği örnek olma vasfını dikkate almayarak bizzat düşünce sistemindeki ilkesizlik ve tutarsızlığı ortaya koymaktadır.

Peygamberlik hayatı boyunca Şâri'nin maksatları doğrultusunda Kur'an'ın sahih bir anlam ve yorum zeminine oturtulmasını temin eden Hz. Muhammed'i ve onun örnekliğiyle pratize ettiği dini hayatı devre dışı bırakarak İslâm dininin yaşanabileceğini iddia etmek, beraberinde "eline bir meal alan" herkesin Yüce Kitabı lafzi/literal ve ideolojik anlamda yorumlanmasına yol açmaktadır.¹⁰² Bu durum da söylem ve düşüncelerinde Kur'an'a

⁹⁹ el-Ahzâb, 33/21.

¹⁰⁰ el-Ahzâb, 33/21.

¹⁰¹ Kur'an'a, Sünnete ve Müslümanların ortak kabulüne taban tabana zıt olan bu marjinal görüş için bk. Dorman, *Allah'a Öğretilen Din*, 57-61.

¹⁰² Bu noktada Kur'aniyyûn ekolü mensuplarının fikirlerini ispatlamada öne sürdükleri yine Dorman'a ait son derece tutarsız bir başka argümanı hatırlamak yerinde olacaktır: "...Müslümanlar öldürülüyor. Kimi Müslümanlar haksız yere Müslüman kardeşinin kafasını "Allahuekber" diyerek kesiyor. Kafasını kestiği Müslüman da kelime-i şehadette bulunuyor..." (bk. Emre Dorman, *Allah'a Öğretilen Din*, 93). Dorman hadisler terkedilerek Kur'an'a göre dini bir hayat tanzim edilmediği için bu tip grupların ortaya çıktığını iddia etmektedir (bk. Dorman, *Allah'a Öğretilen Din*, 91). Hâlbuki bu tip grupların ortaya çıkmasının en büyük nedeni, Peygambersiz bir din anlayışından/arayışından kaynaklanmaktadır. Başka bir ifadeyle Kur'an ve sünnet bir bütünlük içerisinde okunmadığı için bu tip marjinal gruplar ortaya çıkmaktadır. Mesela DEAŞ tam da Kur'aniyyûn ekolünün tasvip ettiği üzere sırf Kur'an'dan hareketle cihad anlayışını oluşturduğunu ifade etmektedir (bk. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), *Deaş Dehşete Dayalı Bir Din İstismarı* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2018), 23, 37-40). Dorman zikredildiği üzere sünneti devre dışı bırakarak Kur'an'a göre hareket edilmediği için DEAŞ gibi grupların ortaya çıktığını ifade etmektedir. Oysa dini hükümler elde edilirken gözetilmesi gereken metot noktasında Dorman ile DEAŞ üyesi Ebu'l-Berâ el-Hindî arasında metodolojik olarak hiçbir farklılık olmadığını bizzat Ebü'l-Berâ'nın beyanlarından takip edelim. O bir videoda şöyle demektedir: "...Kitaptan cihâd ayetlerini okuyun, her şey açıkça ortaya çıkacaktır. Din bilginleri bana diyorlar ki 'Bu dönem cihad zamanı değildir.' Bunların

dayandığını iddia eden fikirlerin rasyonel zeminde kontrol edilmesini güçleştirmektedir. Zaten bu husus bir Müslümanın her gün belirli zaman dilimlerinde eda etmesi gereken namaz ibadetinde dahi kendisini göstermektedir. Örneğin Hz. Peygamber'den Müslümanlara tevarüsen gelen namaz pratiği devre dışı bırakılarak ve sırf Kur'ân'a dayandığı iddia edilerek oluşturulan namaz şekli, beraberinde mahiyet açısından birbirlerinden çok farklı, Müslümanlarca kabul edilebilirliği ve uygulanabilirliği mümkün olmayan namaz pratiklerinin gündeme gelmesine zemin hazırlamıştır.¹⁰³

Diğer taraftan konu bağlamında şu hususa da temas etmek yerinde olacaktır. Sünneti devre dışı bırakmak nasıl ki Hz. Peygamber'in insanlığa örnek olarak gönderilmesini anlamsız kılıyorsa, aynı şekilde Hz. Peygamberi beşer üstü gösteren söylemler de pratikte onu rol model alınamaz bir noktaya taşımaktadır. Hemen ifade edelim ki; Yüce Allah tarafından övülen,¹⁰⁴ desteklenen¹⁰⁵ ve ilâhî vahiyle müşerref kılınan¹⁰⁶ Hz. Peygamber bir beşer olarak her türlü övgüye layık olmakla birlikte, peygamber olarak seçilen bir kişinin bizim övgümüze hiçbir ihtiyacı da bulunmamaktadır. Bilakis bizim ona her açıdan ihtiyacımızın olduğu izahtan varestedir bir husustur. Dolayısıyla Müslümanların asıl amacı eylem ve söylemleriyle Hz. Peygamberi beşer üstü seviyeye çıkarmaktan ziyade, onu anlama, tanıma ve örnek alma noktasında çaba sarf etmek olmalıdır. Peygamberin beşeriyetini vurgulayan onlarca ayet¹⁰⁷ ve hadise¹⁰⁸ rağmen peygamberi beşer üstü bir

sözlerini bir tarafa bırakın ve yüce kitabı okuyun. O zaman cihadın ne olduğunu öğreneceksiniz!...” (bk. DİB, *Deaş Dehşete Dayalı Bir Din İstismarı*, 23). Bu beyanlardan anlaşıldığı üzere DEAŞ mensubu da tıpkı Kur'âniyyûn savunucuları gibi cihad anlayışını Kur'ân'dan oluşturduğunu ifade etmektedir. İşte sadece bu veriler bile Hz. Peygamberin örnek hayatının devre dışı bırakılmasının vahim sonuçlarını göstermeye yetecek niteliktedir.

¹⁰³ Mesela Emre Dorman; “...âyetlerden tek bir dini anlayış ortaya çıkar. Buna mukabil rivâyet kaynaklarından birçok din ortaya çıkar. Mesela insanlar herhangi bir konuda kendi görüşlerini destekleyen bir hadis bulabilirler. Ancak kitaptan hareketle böyle bir şey mümkün değildir...” şeklindeki ifadeleriyle hadisleri devre dışı bırakarak sadece Kur'ân ile yetinilerek tek bir dini anlayışın ortaya çıkabileceğini iddia etmiş olsa da (bk. Emre Dorman, *Allah'a Öğretilen Din*, 92), neticenin bu şekilde vuku bulmadığını görmekteyiz. Aksine hadisleri devre dışı bırakarak oluşturulan dini bir anlayışta Müslümanların her gün belirli zaman dilimlerinde eda etmesi gereken namaz vakitlerinin sayısında dahi birlik sağlanmadığı görülmektedir. Hatta bu anlayış birlik sağlamaktan öte; neredeyse kişi sayısınca namaz şekli ve vaktinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu hususu yine Kur'âniyyûn ekolünün önde gelen savunucularından biri olan Edip Yüksel'in beyanlarından net bir şekilde anlamak mümkündür. O, Kur'ân'dan hareketle günlük 3 vakit namazın olduğunu tespit ettiğini, insanların Kur'ân'dan kendi çıkarımları doğrultusunda günlük kaç vakit namazın olduğunu belirleyebilmelerinin mümkün olduğunu, bu konuda her kişinin Kur'ân'dan kendi çıkarımları doğrultusunda namaz kılmasının mümkün olduğunu dile getirmektedir. Konuya ilişkin detaylı bilgi için bk. Ahmet Yazıcı, “Kur'ancılık Ekolu ve Namaz” *İslâmi İlimler Dergisi* 15/2 (Kasım 2020), 317-354.

¹⁰⁴ el-Ahzâb 33/56; Muhammed 47/33; el-Kalem 68/7.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân 3/173.

¹⁰⁶ en-Nisâ 4/163; el-En'âm 6/59.

¹⁰⁷ Fussilet 41/6.

¹⁰⁸ Buḥârî, “Enbiyâ”, 49 (No. 3261).

konuma çıkararak, sır ve tılsımlarla örülü bir peygamberlik anlayışı ortaya koymak bu amaca hizmetten öte, onun insanlığa rol model olmasını zorlaştırmakta, hatta imkânsız hale getirmektedir.¹⁰⁹ Zira beşer üstü gösterilmek suretiyle insanlarca örnek alınamayan bir elçinin varlığı ile yokluğu arasında herhangi bir fark bulunmamaktadır.

Gölgesi olmayan, ön tarafını gördüğü gibi arkasını da gören, sahabe tarafından idrarı, dışkısı ve kanı içilen, esnemeyen tarzında beşer üstü vasıflarla takdim edilen¹¹⁰ bir peygamberi insanların rol model alabilmeleri mümkün müdür? Bu düzeyde takdim edilen bir peygamber tasavvuru karşısında insanların “Biz kim peygamberi örnek almak kim” demeleri işten bile değildir. Hâlbuki Hz. Peygamber Allah tarafından kıyamete kadar örnek alınması için gönderilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’i olduğundan farklı takdim eden beşer üstü peygamber tasavvurları onu rol model alınma noktasında devre dışı bırakmaktan başka bir amaca hizmet etmemektedir.

Bu noktada Allah’ın ve Rasûlünün sunduğu ölçüler çerçevesinde tasavvur edilmesi gereken peygamberi beşer üstüne çıkararak anlayışla, sünneti devre dışı bırakarak peygamberi adeta bir postacı gibi gören anlayış arasında ortaya koydukları sonuç bakımından hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Beşer üstü bir peygamber anlayışı insanlığa örnek olarak takdim edilen peygamberi insani boyuttan çıkararak örnek alınamaz noktaya taşıırken, buna mukabil peygambersiz din oluşturma girişimleri de sünneti devre dışı bırakarak Hz. Peygamber’in insanlığa örnek olarak gönderilmesini anlamsız kılmaktadır. Neticede biri ifrat diğeri tefrit olan bu iki anlayış bilinçli ya da bilinçsiz olarak Hz. Peygamber’in örnekliğini devre dışı bırakarak Allah’ın insanlığa beşer cinsinden peygamber göndermesindeki minnet ve lütfunu hiçe saymaktadır.

3.2. Beşer cinsinden peygamberlerin mucizeleri

Bir şeye güç yetirememek manasındaki *عجز* kökünden türeyen mucize,¹¹¹ ıstılahta; peygamberlerin nübüvvetlerini ispatlama adına Allah’ın yardımıyla tabiat kanunlarına aykırı, olağanüstü hadiseler meydana getirmeleri olarak tarif edilmiştir.¹¹²

¹⁰⁹ Adem Apak, “Günümüzde Hz. Peygamber’in (sav) Doğru Anlaşılması Üzerine Düşünceler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 67; Hasan Onat, “Hz. Muhammed’i Doğru Anlamak”, *Hz. Muhammed (sav) ve Mesajı*, ed. Mahfuz Söylemez (b.y.: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2007), 63; M. Hayri Kırbaoğlu, “Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigma’dan Paragon’a, Paragon’dan Kozmik İlkeye” *IV Kutlu Doğum Sempozyumu*, ed. Ali Çolak (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2001), 129.

¹¹⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Haşâîşu'l-Kubrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, ts.), 1/122; Daha detaylı bilgi için bk. Bağcı, *Beşer Olarak Hz. Peygamber*, 249-374.

¹¹¹ Zebîdî, *Tacü'l-Arûs*, “Aceze”, 15/199.

¹¹² el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, 189; Nüreddin es-Şâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, çev. Bekir Topaloğlu (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 101; el-Cürcânî, *Kitâbu't Ta'rîfât*, 184.

Kitaptaki birçok âyette elçilerin yaratıcı tarafından gönderildiğini ispatlama adına mucize gösterdikleri açık bir şekilde beyan edilmektedir.¹¹³ Hz. Peygamber de kendisi gibi tüm peygamberlere mucize verildiğini dile getirmektedir.¹¹⁴ Bu çerçevede peygamberlerin nübüvvetlerini kanıtlayan ve Allah tarafından gönderildiklerini ortaya koyan mucize göstermelerinin gerekli olduğu hususu da literatürde yer bulmuştur.¹¹⁵ Dolayısıyla peygamberlik iddiasında bulunan kişilerin iddiasındaki doğruluğunu ispatta mucize önemli bir yer tutmaktadır.

Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden mucizeler, kelâm âlimleri tarafından üç kısımda değerlendirilmiştir. Bunlar manevi mucize Kur'an, hissi mucize tabiatüstü olaylar ve haberi mucize olan geçmiş ve geleceği dair haberlerdir.¹¹⁶

Mucize ve mahiyetine ilişkin kısa bilgi verdikten sonra, peygamberlerin beşer cinsinden gönderilme hikmetleri bağlamında şu tespitlere yer verebiliriz: Naslarda yer aldığına göre peygamberlerin Allah'ın elçisi olduğunu kanıtlama adına birtakım mucizeler getirdiği anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Hatta bu durum literatüre peygamberlerin nübüvvetlerini ispatlama adına mucize getirmelerinin gerekli olduğu şeklinde yansımıştır.¹¹⁸ Bununla birlikte peygamberler beşer cinsinden olmadıkları zaman, nübüvvetlerini ispatlama adına manevi, hissi ve akli mucizeler ortaya koysalar da, bu durum muhataplarını onların tabiatlarından kaynaklandığı vehmine düşürecektir. Mâtürîdî'nin de dikkat çektiği üzere insan cinsi dışındaki bir varlık peygamber olarak gönderilseydi, mucize ortaya koyan peygamberin bu mucizesinin tabiatından kaynaklandığı muhataplarca düşünülebilirdi.¹¹⁹

Örneğin yüce kitapta Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle ölümlere tekrar hayat vermesi, körleri ve cüzzamlıları iyileştirmesi şeklinde mucizeler gösterdiği beyan edilmektedir.¹²⁰ Ancak İsa beşer cinsinden gönderilmemiş olsaydı, muhataplar bu mucizelerin onun tabiatından kaynaklandığı düşüncesine kapılırlardı. Bu durum da insanların ilâhî mesajları kabullenmelerini zorlaştırıcı bir faktör olarak karşımıza çıkardı. İşte bu yüzden Yüce Allah bahse konu durum için hikmeti ve lütfu gereği insanlığa beşer cinsinden peygamberler göndermiştir.

¹¹³ el-A'râf, 7/73-79; Hûd, 11/64-68; el-Enbiyâ, 21/58-69; Sâd, 38/42; eş-Şuarâ, 26/141-158; Yûsuf, 12/92-96; el-Mâide, 5/110, 114-115.

¹¹⁴ Buḥârî, "İ'tisâm", 1 (No. 6846).

¹¹⁵ Şâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 99.

¹¹⁶ Şâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 103-109; el-Mâtürîdî, *et-Tevhîd*, 202-204.

¹¹⁷ el-A'râf, 7/73-79; Hûd, 11/64-68; el-Enbiyâ, 21/58-69; Sâd, 38/42; eş-Şuarâ, 26/141-158; Yûsuf, 12/92-96; el-Mâide, 5/110, 114-115; Buḥârî, "İ'tisâm", 1 (No. 6846); Buḥârî, "Vuzu", 31 (No. 167); Buḥârî, "Menâkıb", 22 (No. 3379).

¹¹⁸ Sâ'düddîn et-Taftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, çev. T. Hakan Alp (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 91; H. İbrahim Bulut "Mûcize", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/348/351.

¹¹⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/520.

¹²⁰ el-Mâide, 5/110.

3.3. Hemcinslerin birbirlerine yakınlık duymaları ve ülfet etmeleri

Her cinste olduğu gibi insan cinsi de kendi hemcinslerine daha fazla ülfet etmektedir ve yakınlık duymaktadır. Zira kalpler hemcinslere meyilli yaratılmıştır.¹²¹ İnsanın bu karakterini Yüce Kitap da vurgulamaktadır.¹²² Diğer taraftan bazı dilbilimcileri beşerin bu yapısına dikkat çekerek, insan kelimesini alışmak, uyum sağlamak ve ülfet anlamlarına gelen “üns” mastarıyla ilişkilendirmektedirler.¹²³ Dolayısıyla beşere bu ismin verilmesinde onun hemcinslerine yakınlık duyarak onlarla uyum içerisinde yaşayabilmesi etkili olmuştur. İnsanın sosyal varlık olarak tanımlanması da bu durum sebebiyledir.¹²⁴

Bu noktada Sahâbîlerin Hz. Peygambere, Hz. Peygamber'in de Sahâbîlere olan ileri seviyedeki sevgi ve muhabbetini hatırlamak gerekmektedir.¹²⁵ Hz. Peygamber ve Sahâbîlerin birbirlerine olan ünsiyetlerinde insanların yaratılışlarındaki bu yapılarının büyük bir rolü bulunmaktadır. Zira doğası gereği toplumsal bir varlık olan insan, hemcinslerine daha fazla yakınlık duymaktadır ve onlarla birlikte uyum halinde yaşayabilmektedir.

Müfessirlerin de dikkat çektiği üzere¹²⁶ Yaratıcı, insanların bu yapılarını dikkate alarak ilâhî emirleri tebliğ etmek için insanlığa kendi cinslerinden elçiler göndermiştir. Bu sayede insanlar kendi şekil ve suretlerine benzeyen peygamberleri daha çabuk kabullenerek, fitratları gereği kendi cinslerinden olan peygamberlere sevgi ve muhabbet beslemişlerdir. Bu durumda tabi olarak insanların ilâhî emirleri kabullenmelerini daha kolay hale getirmiştir. Sahâbîlerin Hz. Peygambere olan sevgilerinde ve İslâm dinini kabullenmelerinde bu durumu net bir şekilde müşahede etmekteyiz.

3.4. İnsanların, melekler gibi varlıkları idrak etme kudretinin bulunmaması

Melekler, latîf ve nûrânî yapı, ¹²⁷ yeme içme özelliği¹²⁸ ve günah işleme yetileri olmayan,¹²⁹ muhtelif şekillere girebilen,¹³⁰ duyuyla algılanamayan, insanlardan ayrı bir

¹²¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/520; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 6/3122; el-Ğuşeyrî, *Letâ'ifu'l-İşârât*, 2/370; el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl fi Tefsîri'l-Kur'ân*, 5/131.

¹²² er-Rûm, 30/21.

¹²³ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, “Enese”, 15/409; Râzî, *Muhtârû's-Sıhâh*, 23; Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufâddal er-Râğib el-İşfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412), 94.

¹²⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'ân*, 94.

¹²⁵ Örnek âyetler ve rivâyetler için bk. et-Tevbe, 9/128; el-Ahzâb, 33/6; eş-Şuarâ, 26/215; Tirmizî, “Edeb” 13 (No. 2754); Buğhârî, “Şurût” 15 (No. 2581); Buğhârî, “Meğâzî” 15 (No. 3833).

¹²⁶ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/520; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 6/3122; el-Ğuşeyrî, *Letâ'ifu'l-İşârât*, 2/370; el-Beğavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5/131.

¹²⁷ Meryem, 19/64; Müslim, “ez-Zühed ve'r-Rekâik”, 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 42/109.

¹²⁸ Hûd, 11/69, 70.

¹²⁹ el-A'râf, 7/206; el-Enbiyâ, 21/20; et-Tahrîm, 66/6; en-Nahl, 16/49, 50.

¹³⁰ Meryem 19/17; Hûd, 11/69-73.

âlem içerisinde ve Allah'ın belirlemiş olduğu kanunlar çerçevesinde hayatlarını sürdüren¹³¹ varlıklardır. Temessül etmedikleri sürece sünnetullâh gereği bu yapıdaki varlıkları insanların görme ve idrak etme kuvvetleri bulunmamaktadır.¹³²

Kur'ân ve sünnetten elde ettiğimiz meleklerin mezkûr yapı ve özellikleri dikkate alındığında; insanların, temessül etmedikleri sürece melekler gibi kendi cinsi dışındaki varlıkları bilme ve onları idrak etme güç ve kudreti bulunmadığı anlaşılmaktadır.¹³³ Dolayısıyla başta Mâtürîdî olmak üzere birçok müellifin dikkat çektiği üzere Yaratıcının insanlığa beşer cinsinden peygamber göndermesinin hikmetlerinden bir diğeri de şu husustur.¹³⁴ İnsanların, melekler ve cinler gibi kendi cinsi dışındaki varlıkları bilme ve onları idrak etme kudreti bulunmadığından, Yüce Allah birbirleriyle iletişim kurabilmeleri için insanlara beşer cinsinden peygamberler göndermiştir. Duyuları sınırlı olan insanların, kendi âlemleri dışındaki melekleri görmeleri, onlarla iletişim kurmaları ve onlardan dini öğrenmeleri sünnetullâha aykırıdır. Bu yüzden Allah dinin teorik yönünün yanı sıra, pratik yönünü de göstermesi için insanlığa beşer cinsinden peygamberler göndermiştir.

Ayrıca melekler ile insanlar arasında herhangi bir iletişim söz konusu olsaydı, o zaman meleklerle iman meselesi¹³⁵ iman esası olmaktan çıkardı. Dahası meleklerin olağanüstü hallerini gören insanlar ilahi emirleri ister istemez kabullenmek durumunda kalırlardı. Bu durum da insanın yaratılmasını ve imtihan edilmesini¹³⁶ anlamsız kıları.

Sonuç

Peygamberlerin insanlığa beşer cinsinden gönderilme hikmetlerini analiz ettiğimiz bu makalede birbirleriyle ilintili birkaç sonuca ulaştığımızı ifade edebiliriz. Peygamberlere tevdi edilen rol model olma görevinin tam manasıyla başarıya ulaşabilmesi başta olmak üzere insanlığa beşer cinsinden peygamberler gönderilmesi birçok hikmete mebnidir. Bu çerçevede Allah Teâlâ'nın insanlığa hemcinslerinden peygamberler göndermesinin onlar için büyük bir lütuf olduğunu ifade edebiliriz.

Diğer taraftan makale boyunca incelediğimiz hikmetlerden sünnetin, Kur'ân ile birlikteliği/bütünlüğü, bu iki kaynağın tıpkı ruhla beden gibi birbirine bağlı olduğu

¹³¹ İlyas Çelebi, "Gayb Âlemi ve Gaybi Varlıklar", *Kelam El Kitabı*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 526; A. Saim Kılavuz, *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 284-288.

¹³² Müslim, "İmân", 74; Özervarlı, "Melek", 29/40-42.

¹³³ Ali Çolak, "Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri", *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1 (Ocak 2012), 43; Mehmet Görmez, M. Emin Özafşar, vd. "Hadislerle İslâm (Melekler: Âlemlerin Nurdan Varlıkları)", 1/248; Şuayip Karataş, "Kur'ân'a Göre Meleklerin Farklı Suretlere Girmeleri ve Bazı İnsanları Müjdelemeleri" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1792.

¹³⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/521, 8/8; İbn Keşîr, *Tefsîru'l-Çur'âni'l-Âzîm*, 5/121; Ebüssuûd, *İrşâdü'l-Akli's-Selîm*, 5/196; el-Merâğî, *Tefsîru'l-Merâğî*, 15/97; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi't-Tefsîr*, 6/3122.

¹³⁵ el-Bakara, 2/285.

¹³⁶ Âl-i İmrân, 3/140, 186; el-Â'râf, 7/141; el-Enbiyâ, 21/35; el-Ankebût, 29/2; el-Mülk, 67/2.

neticesine varılmıştır. Zira Hz. Peygamber'in sünneti ve sünnetin Kur'ân'a karşı fonksiyonları göz ardı edilerek oluşturulan bir din anlaşılamayacağı ve yaşanamayacağı gibi aynı zamanda bu durum peygamberin bizzat Allah tarafından tescillenen "Üsve-i Hasene" olma vasfını hiçe saymak manasına gelecektir. Dinin salt Kur'ân'ın hükümlerinden ibaret olduğunu iddia ederek, peygamberi adeta bir posta memuru, Kur'ân'ı da arkeolojik kazıda bulunmuş bir kitap gibi görmek, Allah'ın peygamberleri insanlığa örnek olarak gönderilmesini anlamsız kılmaktadır.

Ayrıca sünneti devre dışı bırakmak nasıl ki Hz. Peygamber'in insanlığa örnek olarak gönderilmesini anlamsız kılıyorsa, aynı şekilde Hz. Peygamber'i beşer üstü gösteren söylemler de pratikte onu rol model alınamaz bir noktaya taşımaktadır. Dolayısıyla Allah'ın ve Rasûlü'nün sunduğu ölçüler çerçevesinde tasavvur edilmesi gereken peygamberi beşer üstüne çıkararak anlayışla, sünneti devre dışı bırakarak peygamberi adeta bir postacı gibi gören anlayış arasında ortaya koydukları sonuç bakımından hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Neticede biri ifrat diğeri tefrit olan bu iki anlayışın Allah'ın insanlığa beşer cinsinden peygamberler göndermesindeki minnet ve lütfunu hiçe saydığını söyleyebiliriz.

Kaynakça | References | مصدر

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu'ayb el-ʿArnaʿût, ʿÂdil Murşid v.dğr. 50 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1421/2001.
- Apak, Adem. "Günümüzde Hz. Peygamber'in (sav) Doğru Anlaşılması Üzerine Düşünceler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2010), 59-72.
- Apaydın, Yunus. *Din ve Fıkıh Yazıları*. İstanbul: Haciveyiszade İlim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2018.
- Aşkar, Amr b. Süleymân b. Abdillâh el-el-Atîbî. *er-Rusul ve'r-Risâlat*. Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, 1410-1989.
- Avde, Casir. *İslam Hukuk Felsefesi*. çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: Mahya Yayınları, 2015.
- Bağcı, H. Musa. "Hz. Peygamberi Beşer Üstü Gösteren Bazı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1999), 299-319.
- Bağcı, H. Musa. *Beşer Olarak Hz. Peygamber*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım, 2010.
- Bardakoğlu, Ali. "Dinî Bilgi ve Günümüzde İslâm". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21/2 (Ocak 2016), 77-109.
- Bardakoğlu, Ali. *İslam'ı Doğru Anlıyor muyuz?*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2. Basım, 2019.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. 21 Cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 1423/2002.
- Beğavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ. *Meâlimü't-Tenzil fi Tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tîbe, 4. Basım, 1417/1997.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. ʿAlî el-Hüsrevcirdî. *es-Sunenu'l-Kubrâ*. thk. ʿAbdullâh et-Turkî. 23 Cilt. b.y.: Merkezi Hicr, 1432/2011.
- Birişik, Abdülhamit. "Kur'âniyyûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/428-429. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Buḥârî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm. *Şaḥîḥu'l-Buḥârî*. thk. Muştafa Dîb el-Buğâ. 7 Cilt. Dimaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.
- Bulut, H. İbrahim. "Mûcize". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/348-351. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Cürcânî, Ebû'l-Hasen ʿAlî b. Muhammed b. ʿAlî es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbu't-Ta'rîfât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y., 1403/1983.
- Çağrıçı, Mustafa. "Muhammed (Örnek Oluşu)". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 30/442-444. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Çalışkan, Mehmet. "Kur'ân'da Hikmet Kavramı". *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Temmuz-Aralık 2001), 89-119.
- Çelebi, İlyas. "Gayb Âlemi ve Gaybi Varlıklar", *Kelam El Kitabı*. ed. Şaban Ali Düzgün. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Çolak, Ali. "Melek İnancının Kur'an ve Hadis Temelleri". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/1 (Ocak 2012), 35-71.

- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî. *el-Musned*. thk. Merzûk b. Hiyâz ez-Zehrânî. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-Ta'şîl, 1436/2015.
- Dârimî, Ebû Muhammed 'Abdullâh b. 'Abdurrahman et-Temîmî. *Sunenu'd-Dârimî*. thk. Huseyn Selîm 'Esed ed-Dârânî. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Muğnî, 1412/2000.
- Dorman, Emre. *Allah'a Öğretilen Din*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, ts.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sunenu Ebî Dâvûd*. thk. Şu'ayb el-'Arna'ût. 7 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-'Âlemiyeye, 2009.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Şâbit b. Zûtâ b. Mâh. *el-Âlim ve'l-Müteallim el-Fıkhü'l-Ebsa' el-Fıkhü'l-Ekber Risâletü Ebî Hanîfe el-Vasiyye*. nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî. Kâhire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 2001.
- Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-Aklî's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Erbaş, Ali, Paçacı Mehmet. vd. "Hayat Rehberi Kur'an (Peygamberlik ve Peygamberler)". ed. Mehmet Paçacı, Ali Akpınar vd. 2/56-79. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Görmez, Mehmet, Özafşar, M. Emin vd. "Mukaddime". *Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu*. ed. Mehmet Emin Özafşar, İ. Hakkı Ünal, vd. 1/49-140. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*. Ankara: Otto Yayınları, 3. Basım, 2022.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*. Ankara: TDV Yayınları, 3. Basım, 2011.
- Güllüce, Veysel. "Kur'an'da Hikmet Kavramı Üzerine" *Ekev Akademi Dergisi* 1/2 (Mayıs 1998), 43-48.
- Hallâf, Abdulvahhâb. *İlmu Usûli'l Fıkh*. thk. Muhammed Ebu'l Hayr es-Seyyid. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 1433/2012.
- Haftîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Aşmed b. 'Alî b. Sâbit. *el-Kifâye fi 'İlmi'r-Rivâye*. thk. Ebû 'Abdullâh es-Sevrakî, İbrâhîm Hamdî el-Medenî. Medine: y.y., ts.
- Havvâ, Saîd. *el-Esâs fi't-Tefsîr*. 11 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 6. Basım, 1424.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe 'Abdullâh b. el-'Absî. *el-Kitâbu'l-Muşannef fi'l-Ehâdîs ve'l-'Âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Ĥût. 7 Cilt. Riyad: Mektebu'r-Ruşd, 1409.
- İbn Keşîr, Ebû'l-Fidâ' İsmâîl b. 'Omer b. Keşîr ed-Dimeşķî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. b.y.: Dâru Taybe, 1420/1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî. *Te'vîlü Muhtelifi'l Hadîs*. b.y.: Mektebetü'l İslâmî, Müessesetü'l İşrâk, 2. Basım, 1419/1999.
- İbn Mâce, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Ķazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd 'Abdubbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru 'İhyâ'i'l-Kutubi'l-'Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fađl Muhammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfi'î. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-'Abbâs TaĶiyyüddîn Aşmed b. 'Abdillâh b. Mecdiddîn 'Abdisselâm el-Ĥarrânî. *en-Nubuvvât - İbn Teymiyye*. thk. Abdulaziz b. Şâlih et-Ṭavyân. 2 Cilt. Riyad: Eđvâu's-Selef, 1420/2000.

- Ğarağâvî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. 3. Basım, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2011.
- Karaman, Hayrettin. “Kur'an'a Göre Hz. Muhammed”. *Hz. Muhammed (sav) ve Mesajı*. ed. Mahfuz Söylemez. 1/47-60. b.y.: İslami İlimler Dergisi Yayınları, 2014.
- Karataş, Şuayip. “Kur'ân'a Göre Meleklerin Farklı Suretlere Girmeleri ve Bazı İnsanları Müjdelemeleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/62 (2019), 1790-1799.
- Kılavuz, A. Saim. *Anahatlarıyla İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. “Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigma'dan Paragon'a, Paragon'dan Kozmik İlkeye”. *IV Kutlu Doğum Sempozyumu*. ed. Ali Çolak. 1/129-139. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Yayınları, 2001.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri. *İslam'ın Kurucu Metni Kur'an Araştırmaları*. Ankara: Otto Yayınları, 2015.
- Koçyiğit, Hikmet. “Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 31/31 (Haziran 2014), 45-84.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2011.
- Ğurğubî, Ebû 'Abdullâh Muğammed b. Ağmed el-Ğazrecî. *el-Câmi' li-Âğhkâmi'l-Ğur'ân*. thk. Ağmed el-Berdûnî-İbrahim İğfeyyiş. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Mışriyye, 1384/1964.
- Ğuşeyrî, 'Abdulkerîm b. Hevâzin b. 'Abdilmelik. *Leğâ'ifu'l-İşârât*. thk. İbrâhîm el-Besyûnî. 3 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mışriyyeti'l-'Amme li'l-Kuttâb, 2000.
- Kutluer, İlhan. “Hikmet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/503-511. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Ğutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kâhire: Dâru'ş-Şurûk, 1412/1992.
- Küçük, Ali. *Besâiru'l-Kur'ân*. 12 Cilt. İstanbul: Beka Yayınları, 2019.
- Küçük, Raşit. “Kur'ân Sünnet İlişkisi ve Birlikteliği”. *Tartışmalı İلمي Toplantılar Dizisi-Sünnetin Dindeki Yeri*. ed. İsmail Lütfi Çakan. 1/123-178. İstanbul: Ensar Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Mâturîdî, Ebû Manşûr Muğammed b. Muğammed. *et-Tevhîd*. thk. Fethullâh Ğalîf. İskenderiye: y.y., ts.
- Mâturîdî, Ebû Manşûr Muğammed b. Muğammed. *Te'vilâtu Ehli's-Sunne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1426/2005.
- Mâverdî, Ebû'l-Ğasen Alî b. Muhammed b. Ğabîb el-Başrî. *Tefsîru'l-Mâverdî*. thk. es-Seyyid İbnü Abdi'l Maksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafâ. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Mektebetü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1. Basım, 1365/1946
- Mevdûdî. *Tefhîmu'l-Ğur'ân*. çev. Muhammed Han Kayani vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- Muğâtîl b. Suleymân, Ebû'l-Ğasen Muğâtîl b. Suleymân el-Belhî. *Tefsîru Muğâtîl b. Suleymân*. thk. 'Abdullâh Mağmûd Şeğâte. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1423/2002.
- Muslim, Ebû'l-Ğasen Muslim b. el-Ğaccâc el-Ğuşeyrî en-Nisâbüri. *Şağihu Muslim*. thk. Muğammed Fuâd 'Abdubâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İğyâi't-Turâşî'l-'Arabî, 1374/1955.

- Nabavî, Zohreh Akhavan Moghaddam-Seyyed Majid. "Kur'âniyyûn Temsilcileri ve Bibliyografyaları Üzerine Bir Çalışma". çev. Mehmet Beşir Ergin. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/50 (2020), 228-241.
- Nesefî, Ebû'l-Berekât 'Abdullâh b. Aḥmed. *Medâriku't-Tenzîl ve Ḥaḳâîku't-Te'vîl*. thk. Yûsuf 'Alî Budeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Ṭayyib, 1419/1998.
- Onat, Hasan. "Hz. Muhammed'i Doğru Anlamak", *Hz. Muhammed (sav) ve Mesajı*. ed. Mahfuz Söylemez. 1/27-32. b.y.: *İslami İlimler Dergisi Yayınları*, 2007.
- Önal, Mehmet. "İslam Düşüncesinde 'Hikmet' Kavramları". *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2017), 113-122.
- Özerverli, M. Sait. "Hikmet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/511-514. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özerverli, M. Sait. "Melek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/40-42. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Râğîb el İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaḳḳal. *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- Râzî, Ebû 'Abdillâh Faḫrüddîn Muḫammed b. Ömer b. Hüseyin-. *Mefâtîhu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1420.
- Şâbûnî, Muhammed Alî. *en-Nübüvvet ve'l-Enbiyâ*. Dimeşk: Mektebetü'l-Gazâlî, 3. Basım, 1405/1985.
- Şâbûnî, Nûreddin. *el-Kifâye fi'l-Hidâye*. thk. Muhammed Aruçi. İstanbul: İsam Yayınları, 1435/2014.
- Şâbûnî, Nûreddin. *Mâtürîdiyye Akaidi*. çev. Bekir Topaloğlu. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Şan'ânî, Ebû İbrâhîm İzzüddîn Muhammed b. el-İmâm el-Mütevekkil-Alellâh İsmâîl. *Sübülü's-Selâm*. thk. İşâm es-Sabâbeḫî. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1418/1997.
- Sancaklı, Saffet. *Sünneti Doğru Anlamak*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.
- Sevim, Hasan. *Kur'ân İslam'ı Söylemi'nin Paradigmatik Açından Değerlendirilmesi (Türkiye Örneği)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Şidkî, Muhammed Tevfik. "el-İslâm Hüve'l- Kurân Vaḫdeh: arâun ve efkârün". *Mecellelu'l-Menâr* 9/7 (1324/1909), 515-524.
- Sibâî, Mustafâ. *es-Sünnetü ve Mekânetühâ fi't-Teşrî'l-İslâmî*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2. Basım, 1430/2010.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḫammed el-Ḥuḍayrî. *el-Ḥaşâîşu'l-Kubrâ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Şa'râvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîru's-Şa'râvî-el-Ḥavâtır*. 20 Cilt. b.y.: Matâbiu Ahbârî'l-Yevm, 1997.
- Şâfî, Ebû 'Abdillâh Muḫammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *el-Umm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410/1990.
- Şâṭibî, İbrâhîm b. Mûsâ el-Laḫmî el-Ğirnâḫî. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Ḥasen es-Selmân. 7 Cilt. b.y.: Dâru İbn 'Affân, 1417/1997.

- Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. 'Abdu'l-Kerîm. *el-Milel ve'n-Nihâl*. 3 Cilt. b.y.: Muessesetu'l-Halebî, ts.
- Taftâzânî, Sâ'düddîn. *Şerhu'l-Akâid*, çev. T. Hakan Alp. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ. *Sunenu't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Fu'âd 'Abdulbâkî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Muştafâ'l-Bâbî'l-Halebî, 1395/1975.
- Ünal, İsmail Hakkı. *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebinin Hadis Metodu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 2012.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. b.y.: Eser Neşriyat, 1979.
- Yıldırım, Enbiya. *Kur'ân Bize Yeter Söylemi*. Ankara: Takdim Yayınları, 2019.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed Abdurrezzâk Ebu'l-Feyz Murtaða. *Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Çâmûs*. thk. Heyet. 40 Cilt. Kuveyt: Vûzâratü'l-İrşâd ve'l-Enbâ, 1965/2001.